

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
імені Валентини Волошиної

Кафедра мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: **Формування національної свідомості молодших школярів
засобами української народної вишивки.**

Студентки 2 курсу МА ПДЗ групи
Освітньої програми:
Назва програми
Спеціальності 013 Початкова освіта
Галузі знань: Початкова освіта.
Ступеня вищої освіти магістр

Паранкевич Анни Сергіївни
Науковий керівник:
Кандидат педагогічних наук, доцент
Старовойт Леся Василівна

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Національна свідомість особистості: дефінітивний аналіз.....	9
1.2. Психолого-педагогічні аспекти національного виховання дітей у початковій школі.....	22
1.3. Діагностика сформованості національної свідомості молодших школярів (за результатами констатувального експерименту).....	33
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ.....	45
2.1. Педагогічні умови формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки.....	45
2.2. Форми та методи формування національної свідомості учнів початкових класів засобами української народної вишивки.....	59
2.3. Методичні аспекти використання української народної вишивки як засобу формування національної свідомості дітей.....	70
2.4. Динаміка сформованості національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки.....	83
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	97
ДОДАТКИ.....	103

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах українських реалій, коли Україна ціною життя, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів, мирних жителів відстоює свою свободу та територіальну цілісність, пріоритетного значення отримує національно-патріотичне виховання учнів та формування їх національної свідомості. На сьогоднішній день головним шляхом повернення державності виступає патріотичне виховання та формування національної свідомості молоді. В сучасному розумінні, патріотизм представляє собою відчуття того, що в країні, в місті, в навчальному закладі все залежить лише від українця. Патріотизм є однією з якостей людського характеру. Він може курувати людською свідомістю, провокуючи великі та маленькі вчинки для своєї країни. Патріотизм визначається великим впливом нескінченної любові до рідного краю. Він викликає впевненість у собі, віру в перемогу, в націю, в свій народ. Тож, на сучасному етапі розбудови української держави виявляється суттєва проблема – відродження національної свідомості українського народу, в першу чергу – молоді. Поставити Україну на шлях процвітання та прогресу, створити нову демократичну державу можливо лише за допомогою свідомих громадян, які є патріотами своєї країни, віддані українській національній ідеї, які люблять український народ, свій рідний край та готові самовіддано служити їх інтересам.

Спираючись на великий досвід української народної педагогіки, відомі дослідники та науковці, які довели, що питання залучення дітей до сприйняття та вивчення національної культури має розпочинатися якомога раніше. А. Богуш, Н. Воропай, Н. Лисенко, С. Русова, М. Максимович, М. Стельмах, Є. Сявакко зазначали, що знайомство з народним мистецтвом має починатися ще в дошкільному дитинстві та обов'язково продовжуватися в молодшій школі. В своїх наукових роботах вони робили акцент саме на впливі мистецьких творів народних майстрів на сенсорний, емоційний, розумовий розвиток дітей, а також важливість формування в них національного світогляду. Українська вишиванка стала символом не тільки культурно-національної ідентичності українців, але й

політичний символом незламної незалежної, самостійної держави, інструментом просування зовнішньополітичних інтересів держави. Виховний потенціал української вишиванки є цією цінністю, в якій закладено ментальність народу, його ідентичність, що віддзеркалює історичне минуле українського народу. З'ясовуючи види та особливості її становлення, варто зазначити, що вона базується на збереженні вже існуючих знань, надбанні нових відомостей та представленні їх іншим поколінням, виступаючи в якості певної традиції.

Про потужний педагогічний та виховний потенціал української вишиванки йдеться в наукових роботах М. Євтуха, Н. Казан, Л. Оршанського, М. Стельмаховича, Б. Прокоповича, Є. Сявакко, Б. Тимківа та інших. Вони зазначають, що саме українські історичні традиції дають змогу відновлювати духовну та історичну пам'ять, концентрують увагу людини на глибинах педагогічної та естетичної свідомості всього українського народу, дає змогу цілеспрямовано формувати його національні уявлення, збагачує процес ментальності та становлення. Ознайомлення молодших школярів з українською народною творчістю, а зокрема з українською вишиванкою, представляє собою найкращий матеріал для розвитку учнів, для їх пошукової роботи, активності, зацікавленості на уроках. Розмаїття виховних заходів як за формою, так і за змістом, дає змогу виховувати в учнів любов та повагу до рідної мови, до природи рідного краю, українського народу та поважливе ставлення до національних традицій та звичаїв. Такі українські дослідники, як Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Горошкіна, Н. Дика, С. Караман, О. Копус, Т. Котик, Н. Лисенко, В. Ляпунова, Т. Поніманська, Н. Рогальська, Т. Садова, М. Сельмахович розглядають питання національної свідомості, акцентуючи увагу на важливому значенні ознайомлення молодших школярів з історією країни, символами, традиціями, зокрема ті, які пов'язані з українською вишиванкою. Такі науковці, як А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Дика, О. Горошкіна, Т. Котик, С. Караман, О. Копусь, В. Ляпунова, Т. Садова наполягають, що мова, вишиванка, калина представляють собою унікальні засоби залучення особистості до цінностей духовної культури різних поколінь. Сприймаючи ці

знання, молодший школяр стає частиною історичної та культурної спадщини українського народу.

Не дивлячись на багаточисельні дослідження питання формування національної свідомості молодших школярів за допомогою національних символів залишається актуальним. Саме це і обумовило вибір теми дослідження: «Формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишиванки».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити особливості формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретико-методичні аспекти формування національної свідомості молодших школярів.
2. Визначити рівень сформованості національної свідомості молодших школярів за результатами констатувального експерименту.
3. Обґрунтувати педагогічні умови та шляхи формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки;
4. Визначити динаміку сформованості національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки.

Об'єкт дослідження: процес формування національної свідомості молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування національної свідомості учнів молодших класів засобами української народної вишивки.

Гіпотеза дослідження: формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки буде ефективним якщо: забезпечити доступ молодших школярів до аутентичних джерел народної творчості; систематично проводити інтерактивні уроки та використовувати творчі завдання; забезпечити міжпредметний підхід в процесі ознайомлення молодших школярів з особливостями української вишивки; поєднувати теорію та практику в освітньому процесі НУШ.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано комплекс методів наукового дослідження:

1) теоретичні – аналіз, узагальнення психолого-педагогічної, програмно-методичної літератури для з'ясування сучасного стану досліджуваної проблеми; формулювання висновків;

2) емпіричні – діагностика рівня сформованості національної свідомості молодших школярів; педагогічний експеримент констатувального, формувального характеру для педагогічного оцінювання рівнів сформованості національної свідомості молодших школярів, експериментального обґрунтувати актуальності та доцільності обраної проблеми;

3) статистична обробка даних, що дало змогу здійснити узагальнення та систематизацію матеріалів дослідження, забезпечити перехід від якісних характеристик до їх числового виразу, більш точно діагностувати результати педагогічного експерименту.

Методологія дослідження. Основою дослідження стали теорії розвитку самосвідомості особистості молодшого школяра, теорії та практики формування і виховання національної самосвідомості, принципи науковості, народності, діалектичності, об'єктивності. Вивчення аналізу та порівняння педагогічної та науково-методичної та педагогічної літератури, педагогічним спостереженням явищ і процесів, пов'язаних з формуванням національної свідомості школярів.

Елементи **наукової новизни** одержаних результатів полягають в тому, що поглиблено та розширено поле впливу засобів української народної вишивки на формування національної свідомості молодших школярів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що визначено рівень національної свідомості молодших школярів та на основі отриманих результатів, розкрито методичні аспекти формування національної свідомості молодших школярів засобами народної вишивки.

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі комунального закладу “Вінницький ліцей №10” Дослідженням було охоплено 60 дітей.

Результати дипломного дослідження апробувались на:

- Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю "Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя"(IX школа методичного досвіду) (м. Вінниця, 22-23 листопада 2022 року, ВДПУ ім. М. Коцюбинського);
- III Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Мистецтво та освіта: новації і перспективи» (м. Чернігів, 8 грудня 2022 року Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка)
- VII Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (м. Вінниця, 28 березня 2023 року, ВДПУ ім. М. Коцюбинського).
- VI Всеукраїнської науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» за підтримки програми Еразмус + (м.Вінниця, 27 квітня 2023 року, ВДПУ ім. М. Коцюбинського).

За результатами дослідження опубліковано 2 статті:

1. Паранкевич Анна. Формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки. Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (IX школа методичного досвіду): матеріали Всеукраїнської науково-практичній конференції з міжнародною участю, 22-23 листопада 2022року. Вінниця, 2022. С.260-265.

2. Паранкевич Анна. Наступність національного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичній Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 28-29 березня 2023 р.) / за ред. О.П. Демченко, Н.О. Пахальчук; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової

освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі- Поділля», 2023.
Вип. 12. С.111-113.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи – 96 сторінок.

Список використаних джерел складає 51 найменуванн

ВИСНОВКИ

1. Формування національної свідомості у молодших школярів через вивчення української народної вишивки є важливим етапом в їхньому вихованні. У сучасному українському суспільстві вирішальну роль відіграють питання патріотизму, які охоплюють політичний, соціальний, виховний та освітній аспекти. В шкільних та позашкільних навчальних закладах особлива увага приділяється національному вихованню, патріотичній свідомості та толерантності серед учнів. Інноваційні методики та особистісно-орієнтовані підходи забезпечують ефективний розвиток учнів як патріотів та громадян України.

Важливу роль у формуванні патріотичних цінностей відіграє особистість вчителя, який є авторитетом для учнів. Його моральність та професійні якості впливають на формування ціннісних орієнтацій школярів. Важливо враховувати психологічні та когнітивні особливості молодших школярів під час організації навчального процесу, оскільки цей віковий період є найбільш сприятливим для формування патріотичних почуттів та моральних цінностей.

2. З метою з'ясування стану уявлень учнів молодших класів про свою Батьківщину, їх ставлення до малої та великої Батьківщини та рівня сформованості національної свідомості було проведено дослідження. Було проаналізовано стандарти початкового навчання, навчально-виховні плани в роботі початкової школи та здійснено опитування молодших школярів.

У ході дослідження сформованості національної свідомості за основу було взято такі критерії та показники: інформаційно-когнітивний, емоційно-чуттєвий, мотиваційно-поведінковий критерії та було визначено наступні три рівні національної свідомості учнів: високий, середній та низький.

Результати дослідження показали, що 40,8% молодших школярів знаходиться на низькому рівні, 30,6% – на середньому, 21,6% учнів – на високому рівні, що свідчить, що серед молодших школярів недостатньо розвинені патріотичні якості, що вимагає більш ефективної роботи вчителів з поглиблення знань про історію, культуру та традиції українського народу.

Загальний аналіз результатів дослідження свідчить про те, що питання формування патріотичної свідомості у молодших школярів вимагає уваги та подальшого розвитку. Незважаючи на наявність деякої кількості учнів із високим рівнем патріотичної вихованості, більшість учнів перебуває на середньому та низькому рівнях патріотичної свідомості. Це свідчить про необхідність подальших заходів для поліпшення системи патріотичної освіти та залучення учнів до вивчення та розуміння важливості їхньої Батьківщини, культури, історії та традицій.

3. У процесі формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки сучасний педагог має можливість використовувати безліч методів та форм роботи. Це можуть бути різноманітні майстер-класи, використання інноваційних та мультимедійних технологій, а також рольові ігри, квести, проектна діяльність, практична діяльність, екскурсії тощо. Важливо використовувати інтерактивні методи в освітньому процесі, щоб зробити навчання більш цікавим та змістовним для учнів. Діти мають розуміти своє місце українського народу в світі, його історію та традиції, а це можливо лише за умови комплексного та систематичного підходу до національного виховання.

Таким чином, важливо забезпечити поєднання теоретичних знань з практичними навичками учнів, що дозволить їм впевнено висловлювати свої думки та розуміти значущість української культурної спадщини. Тільки через системний та діяльнісний підхід до навчання учні зможуть стати свідомими та відповідальними громадянами своєї країни.

Оволодіння етнічною культурою молодшими школярами сприяє розвитку в них почуттів національної гордості і національної гідності, патріотизму, що в результаті веде до становлення етнічної ідентичності молодшого школяра.

Крім того, декоративно-прикладне мистецтво, зокрема вишивка, може бути ефективним інструментом для розвитку патріотичних цінностей серед учнів. Під час вивчення вишивки, діти навчаться бути терплячими, відповідальними, а також цінувати ручну працю та власну культурну спадщину.

4. З метою визначення динаміки сформованості національної свідомості молодших школярів, нами було проведено контрольний етап експерименту. На початку дослідження діти мали низький рівень сформованості національної свідомості - 21,6% учнів на високому рівні, 30,6% – на середньому, 40,8% - на низькому рівні.

Дотримання виокремлених педагогічних умов, реалізація методичних аспектів формування національної свідомості засобами народної вишивки дають підстави стверджувати про ефективність формувального експерименту, оскільки динаміка сформованості національної свідомості молодших школярів зростає: на високому рівні 38% молодших школярів, на середньому - 37%, на низькому - 26%. Отже, виховання патріотизму в українських молодших школярів є актуальним завданням, і його успішне виконання вимагає об'єднаних зусиль педагогічних колективів, батьків та суспільства в цілому. Воно відбувається через поглиблене вивчення і розуміння національної культури та історії, розвиток моральних цінностей та толерантності, а також через практичне залучення учнів до активної громадянської діяльності та збереження української спадщини.

Проведене дипломне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування національної свідомості молодших школярів засобами народної вишивки. Подальшими напрямками наукової роботи є такі питання гуманістичного виховання молодших школярів у процесі трудової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kovalenko A. Historical and pedagogical basis of forming vocal competence of primary students through ukrainian song. В u l e t i n of oleksandr dovzhenko hlukhiv national pedagogical university. 2023. Vol. 52, no. 2. P. 255–261. URL: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2023-2-52-255-261> (date of access: 07.11.2023).
2. Slovo i Dilo. Українці зізналися, що для них патріотизм і якою мовою вони говорять у побуті – соцопитування. Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/08/23/novyna/suspilstvo/ukrayinczi-ziznalysya-nux-patriotyzm-yakoju-movoyu-vony-hovoryat-pobuti-soczopytuvannya> (дата звернення: 20.09.2023).
3. Varyvonchuk A. Українська вишивка в одязі 70-х років хх століття. Art-platFORM. 2021. Т. 3, № 1. С. 325–345. URL: <https://doi.org/10.51209/platform.1.3.2021.325-345> (дата звернення: 07.11.2023).
4. Батрун І. Патріотичне виховання молодших школярів як пріоритетний напрям національної системи виховання. Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень. 2020. URL: <https://doi.org/10.36074/20.03.2020.07> (дата звернення: 07.11.2023).
5. Бевз Т. Формування національної свідомості українця (на прикладі становлення світогляду Н. Григорієва). Українознавство. 2007. № 4. С. 122–130.
6. Безлюдна В., Мартинюк В. Форми та методи формування національної ідентичності студентської молоді в позааудиторній роботі. Молодь і ринок. 2021. № 7/193. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.242504> (дата звернення: 07.11.2023).
7. Березін А. М. Психологічні чинники формування національної свідомості. Практична психологія та соціальна робота. 2001. № 10. С. 54–56.

8. Білоус М. В. Формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки / М. В. Білоус // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 32. – С. 15-20.
9. Василенко О. М. Національна свідомість починається з дитинства. Гуманітарні науки. 2011. № 2 (22). С. 136–141.
10. Вознюк Б. І. Внесок Т. Зіньківського та Д. Донцова у формування національної свідомості українців : thesis. 2020. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/17156> (дата звернення: 07.11.2023).
11. Газізова О. О. Специфіка формування національної ідентичності в умовах незалежності України. Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. 2011. Т. 27. С. 44–50.
12. Гуменюк І. В., Супрун Н. М. Використання української народної вишивки як засобу формування національної свідомості молодших школярів // Початкова освіта. – 2022. – № 10. – С. 17-21.
13. Давидюк Н. Психолого-педагогічні умови розумового виховання дітей у працях в. О. Сухомлинського. *New pedagogical thought*. 2020. Т. 99, № 3. С. 77–80. URL: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2019-99-3-77-80> (дата звернення: 07.11.2023).
14. Зорій Н. І. Формування національної ідентичності студентів : thesis. 2020. URL: <http://dspace.bsmu.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/18289> (дата звернення: 07.11.2023).
15. Ільченко О. В. Виховні технології формування національної свідомості молодших школярів: монографія. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2022.
16. Калита Н., Пантюк М. Національно-патріотичне виховання учнів початкової школи. *Молодь і ринок*. 2021. № 10/196. URL:

- <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.248333> (дата звернення: 07.11.2023).
17. Кара-Васильєва Т. В. Сучасна українська вишивка. Київ : Знання, 1983. 17 с.
 18. Кісіль І. "Переяславський міф" та українська національна свідомість. Пам"ятки. 2007. Т. 7. С. 402–406.
 19. Клобак Г. Т. Традиції української етнопедагогіки як фактор формування національної самосвідомості молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук. К., 1996. 198 с.
 20. Козакова В. І. Національно-патріотичне виховання молодших школярів засобами народної творчості: навч. посіб. / В. І. Козакова. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – 224 с.
 21. Коробка М. Ідейні засади формування національної свідомості у творах українських діячів "Просвіт" другої половини XIX – першої половини XX ст. Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип. 41. С. 88–93.
 22. Кочергіна Л. В. Формування національно-патріотичної свідомості молодших школярів засобами української народної культури: навч. посіб. / Л. В. Кочергіна. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – 232 с.
 23. Кусочкіна В. Ф. Формування українсько-національної свідомості у молодших школярів : thesis. 2017. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/67006> (дата звернення: 07.11.2023).
 24. Куцир Т. Українська традиційна вишивка. Жіночий погляд на проблему вивчення, збереження та популяризацію. *Herstoria. Autorki i bohaterki tekstów kultury*. 2022. URL: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323558422.pp.219-237> (date of access: 07.11.2023).
 25. Кучера Т. М. Проблеми формування національної ідентичності: регіональний вимір. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2012. Вип. № 48. С. 197–203.

- 26.Лавриненко С. Проблема формування національної свідомості сучасної молоді. Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. 2011. № 2 (14). С. 117–120.
- 27.Макарчук В. Формування національної ідентичності майбутнього вчителя початкової школи. Перспективи та інновації науки. 2023. № 10(28). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-276-285](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-276-285) (дата звернення: 07.11.2023).
- 28.Мала В. Обереги у культурі українського народу : thesis. 2016. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/21653> (дата звернення: 07.11.2023).
29. Мартинюк О. О. Формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2022. – Вип. 2. – С. 163-167.
- 30.Марченко О. С. Формування національної свідомості молодших школярів у процесі вивчення історії України // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2018. – Вип. 2. – С. 14-19.
- 31.Мельник І. М. Використання української народної вишивки у формуванні національної свідомості молодших школярів // Педагогічний процес: теорія, історія, інноваційні технології. – 2022. – Вип. 1. – С. 12-16.
- 32.Мельник О. І. Національне виховання молодших школярів: теорія і практика: монографія. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022.
- 33.Назарчук Г. Г. Національна свідомість молодшого школяра: особливості формування та становлення: монографія. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2022.
- 34.Панько О. І. Національно-патріотичне виховання молодших школярів засобами народної творчості: навч. посіб. / О. І. Панько. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – 224 с.

- 35.Панько О. І. Формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної вишивки / О. І. Панько // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки. – 2017. – Вип. 101. – С. 14-18.
- 36.Паранкевич А. Формування національної свідомості молодших школярів засобами української вишиванки / А. Паранкевич // Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (IX школа методичного досвіду): матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 22-23 листопада 2022 року. – Вінниця, 2022. – С. 260-265.
- 37.Патріотичне та інтернаціональне виховання. Київ, 1974. 230 с.
- 38.Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І.Біла, Л.М. Возна, О.Л.Максименко та ін.. – Тернопіль: Мандрівець, 2013. – 264 с.
- 39.Романюк С. З. Українська вишиванка як засіб виховання національної свідомості молодших школярів: монографія. – Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2022.
- 40.Солдатенко О. Виховання національної свідомості школярів через ознайомлення з фольклорною спадщиною рідного краю. Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка. 2023. Т. 175, № 19. С. 98–103. URL: <https://doi.org/10.58407/231919> (дата звернення: 07.11.2023).
- 41.Сушенцева Л. Розвиток творчих здібностей учнів засобами української народної вишивки. Рідна школа. 2002. № 2. С. 46–48.
- 42.ТЕСЛЕНКО С. Виховання національно-патріотичних почуттів старших дошкільників у процесі ознайомлення з рідним краєм. Humanities science current issues. 2019. Т. 3, № 20. С. 131–137. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/20.167529> (дата звернення: 07.11.2023).

43. Тригери формування національної свідомості майбутніх освітян в умовах воєнного часу / Н. Борисенко та ін. Перспективи та інновації науки. 2022. № 10(15). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-50-64](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-50-64) (дата звернення: 07.11.2023).
44. Трофанова М. П. Формування національної свідомості і самосвідомості майбутніх учителів. КДП, 1995. URL: <https://doi.org/10.31812/123456789/5776> (дата звернення: 07.11.2023).
45. Україно моя вишивана : етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки : зб. тез II Міжнародної онлайн-конференції, 20 травня 2021 р. / за наук. ред. д. пед. наук Н. І. Богданець-Білоskalенко (електронне видання). Київ : Педагогічна думка, 2021. 137 с.
46. Українська вишивка : Альбом. Київ : Мистецтво, 1993. 264 с.
47. Формування національно-патріотичних почуттів у дітей 6-7 років засобами сприятливого розвивального середовища. Збірник-29-30. URL: <https://kppo.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/72/2018/03/Збірник-29-30-інтер.pdf> (дата звернення: 21.09.2023).
48. Формування національно-патріотичної свідомості у молодших школярів. Освітній проект «На Урок» для вчителів. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-nacionalno-patriotichno-svidomosti-u-molodshih-shkolyariv-178529.html> (дата звернення: 20.09.2023).
49. Червінська Н. Мистецтво в сучасному інформаційному просторі України як чинник формування національної свідомості. Українська музика. 2017. Число 2 (24). С. 100–106.
50. Шеляг К. Виховання патріотичних почуттів у майбутніх педагогів в умовах цифрового освітнього середовища. Освітні обрії. 2023. Т. 56, № 1. С. 131–133. URL: <https://doi.org/10.15330/obrii.56.1.131-133> (дата звернення: 07.11.2023).
- 51.3. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. С. 224

